

Diaconale dag - Deventer

1. Inleiding

Goedemorgen. Mijn naam is Sanneke Brouwers en ik werk al 18 jaar als Rooms Katholiek Geestelijk verzorger in de krijgsmacht. Afgelopen december promoveerde ik met een onderzoek naar ervaringen van morele ambivalentie bij veteranen.

Ik merk nu dat het onderwerp in de belangstelling staat. Want de rol van de het leger in de samenleving is veranderd. Na de val van de muur leek er geen directe dreiging meer en dus geen noodzaak voor het in stand houden van een uitgebreid leger. Dit veranderde na de inval van Rusland in Oekraïne in 2022. Er ontstond weer een urgent gevoel van onveiligheid. Daarbovenop zorgt de onberekenbaarheid van de belangrijkste Navo-partner, de Verenigde Staten, niet alleen voor onzekerheid maar ook voor een toename van oorlog en de dreiging daarvan. Met als gevolg dat er nu weer veel geld gespendeerd wordt aan defensie. De maatschappelijke betekenis en relevantie van het werk van militairen is veranderd. Het zorgt voor meer waardering voor militairen en veteranen. Iets dat zij heel belangrijk vinden. Met hoofdtak 1, de verdediging van Nederland (en Navo partners), staat de krijgsmacht weer in de belangstelling.

Ik noem een paar voorbeelden:

- Generaals vullen de talkshow tafels, theaters en worden minister. Veteranen ontpoppen zich als lifestyle coaches: experts op het gebied van persoonlijke ontwikkeling en mentale veerkracht.
- Militaire training is onderwerp van een amusementsprogramma. In meer actieve vorm is er bootcamp training in het park voor kantoorpersoneel en bakfietsouders.
- Kroonprinses Amalia was eerste Nederlands vrouwelijk lid van het koninklijk huis dat tot de krijgsmacht toetrad. Niet lang daarna ging ook koningin Maxima onder grote belangstelling van de media onder de wapenen. Zo mooi hadden de wervingsspotjes het zelf niet kunnen verzinnen. Niemand is te chique, te oud of te vrouwelijk om soldaat te worden. Iedereen is geschikt.
- Dat blijkt ook uit de wervingscampagnes die de afgelopen jaren danig zijn veranderd. Van geschikt/ ongeschikt en 'kun jij de landmacht aan?' had de exclusiviteit plaats gemaakt voor een houding van 'alle hens aan dek'. De krijgsmacht zoekt niet alleen krachtpatsers maar ook techneuten, gamers en onderzoekers.

Voorstanders die de dienstplicht graag zien terugkeren roemen de voordelen van vorming en training die de krijgsmacht jongeren kan bieden. In deze tijd

van keuzestress, eenzaamheid en socialmedia-verslaving kan de structuur en kameraadschap die het leger biedt in een behoefte voorzien. De krijgsmacht belooft de zogenaamde *generatie D*: impactvol werk. Veel jongeren noemen dit ook als motivatie om militair te worden. Het verklaart het succes van de vele projecten, stages, dienjaar en beroepsgerichte opleiding die de krijgsmacht aanbiedt.

Maar er is ook een andere kant. Tegenstanders zeggen dat op deze manier geweld genormaliseerd wordt. In de media krijgen jongeren alleen de mooie kant van het leger te zien krijgen en niet de lelijke en gevaarlijke kant van de oorlog waar ze ook mee te maken kunnen krijgen.

Toch zijn militairen zelf vaak heel gemotiveerd en voelen zich moreel betrokken bij hun werk. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de volgende uitspraken die militairen daar zelf over doen:

- *Ik wil daar zijn waar het gebeurt, bij degene die het het hardst nodig hebben want daar wil ik het verschil maken. .*
- *Mijn motivatie om te dienen zijn de verhalen van mijn grootouders hoe 10 duizenden jonge mensen het leven lieten om NL te bevrijden. Die roeping voelt als een persoonlijke verplichting om diezelfde vrijheid te bewaken.*
- *Toen ik koos voor het leger was mij duidelijk wat misschien wel eens de consequentie hiervan kon zijn*

Deze motivatie en de gedrevenheid iets te kunnen betekenen, maakt dat militairen veel aankunnen en het er voor over hebben van huis te zijn en zelfs gevaar te lopen.

Maar, daarnaast zie ik dat militairen ook te maken hebben met verveling en zinloosheid. Want vol goede bedoelingen en maximaal getraind, krijgen ze vaak niet de kans om al hun idealen en vaardigheden in de praktijk te brengen.

In mijn promotie onderzoek vond ik dat gevoelens van machteloosheid het meest gedeelde negatieve gevoel was onder veteranen. Die machteloosheid is de uitdrukking van moral distress (morele nood) en het onderwerp van mijn proefschrift. Ik onderzoek welke ervaringen veteranen beschrijven als moreel spanningsvol en hoe ze dit beleven. Voor mijn promotie onderzoek sprak ik met 25 veteranen over hun militaire ervaring en welke gebeurtenissen zij als moreel belastend beschrijven. Ook heb ik hen gevraagd deze ervaringen op gevoelsniveau te scoren.

Deze gevoelens van machteloosheid zult u ook herkennen uit uw diaconale praktijk. Gemotiveerd om te helpen maar soms zitten tijd, middelen of regelgeving in de weg.

Ook met betrekking tot het onderwerp ‘morele ervaringen’ kon ik gedurende mijn onderzoek een verandering waarnemen. Er is meer aandacht voor het

moreel vormen van militairen. Al kan dit twee betekenissen hebben. Het moreel van de troepen gaat over de gevechtsbereidheid. Niet te verwarren met de morele motivatie van militairen zoals werken aan veiligheid of mensen helpen. Binnen de veteranenzorg wordt erkend dat militairen niet alleen fysiek of mentaal gewond kunnen raken, maar ook moreel. Hoewel gewetensnood al zo oud is als de oorlog is het concept moral injury, morele verwonding, dat hiervoor gebruikt wordt door zowel wetenschappers, zorgverleners als veteranen relatief nieuw. En het is goed dat er aandacht voor is.

2. Militaire praktijk

Het zorgt voor tal van morele dilemma's. ik wil u vandaag wat vertellen over de morele dilemma's waar militairen in de praktijk mee te maken hebben en wat daarvan de betekenis is voor hun leven. Ik illustreer dat met de casus van Jack

Veteraan Jack komt uit een moeilijk gezin. Hij had het gevoel thuis nooit iets goeds te kunnen doen. Zijn vader had altijd kritiek op hem. Zijn moeder was vaak ziek en kon er ook niet echt zijn voor Jack en zijn broer. Jack besluit in het leger te gaan. Op de kazerne, zijn nieuwe thuis, bloeit hij op. Wanneer een uitzending naar Bosnië zich aandient, steekt hij dan ook zijn vinger op. Hij vertelt mij over zijn uitzending naar Srebrenica en de val van de enclave. Jack is opgeleid bij luchtmobiel, getraind om te vechten. Hij herinnert zich hoe in de dagen voorafgaand aan het drama de spanning steeg. Maar toen de ramp zich voltrok, konden en mochten de Nederlandse militairen niet vechten. Klaar voor de strijd is hij nog steeds. Het lichaam, opgeladen met adrenaline, kan alleen in de sportschool en tijdens gamen ontladen. Of na het roken van een joint. Hij voelt zich schuldig dat hij de burgers in de steek heeft gelaten. Een schuldgevoel dat volgens hem werd bevestigd in de opinie van de Nederlandse bevolking die hem vanaf de bank voor de TV heeft veroordeeld. Maar hij voelt zich ook verraden door de defensieorganisatie waarmee hij in een juridisch conflict is verwickeld. Jack ervaart dat hij in de steek is gelaten door defensie in wiens waarden hij geloofde; kameraadschap en vechten voor vrede. Bij luchtmobiel zocht hij de zekerheid en erkenning die hij thuis miste. Maar nu zit hij thuis op zijn flat die hij nauwelijks uitkomt en peinst over zijn leven. Stukgelopen in relaties stelt hij de vraag: 'wie is er nog wél te vertrouwen?'.

3. Militaire rol

Uit de casus blijkt het ook al. Militairen hebben een onmogelijk beroep. Zij worden namelijk geacht veiligheid te brengen, met een wapen. Dit is een ethische paradox en het maakt hen moreel kwetsbaar op twee manieren.

1. Zij worden ingezet in een context van geweld, onveiligheid en tekort.
2. Zij werken in een context waarin macht en gezag een rol spelen. Dat betekent dat ze niet zelf hun handelingen kunnen kiezen maar moeten uitvoeren wat hen van hogerhand wordt bevolen. Deze gehoorzaamheid is een kenmerk van de militaire rol.

Ik ga wat dieper in op de betekenis van een rol. Want we hebben allemaal rollen in het leven en die wisselen door de dag heen: diaconaal werker, kerkganger, klant in de supermarkt of gezinslid ... Voor iedere rol geldt dat er een verwachtingskant is waar je aan moet voldoen en een individuele kant met ruimte voor eigen invulling. Maar de militaire rol is een bijzondere. Want in die rol is er maar weinig individuele ruimte: militairen moeten doen wat hen wordt opgedragen. Ook al heeft iemand daar persoonlijk moeite mee. Zo kan een rolconflict ontstaan tussen de persoonlijke en de militaire rol.

Maar ook binnen de professionele rol. Bijvoorbeeld wanneer van militairen wordt verwacht dat zij tegelijkertijd strijder, diplomaat en opbouwwerker zijn. Volgens de zogenaamde Dutch approach of 3D methode die staat voor: Defense, Diplomacy en Development: defensie, diplomatie en ontwikkeling.

Wanneer rollen elkaar tegenspreken of zelfs uitsluiten ontstaan rolconflicten die impact hebben op de persoon.

De militaire rol moeten we zien binnen het systeem van de militaire organisatie. Militairen moeten orders uitvoeren, desnoods door het uitoefenen van dwang. Een militair die niet gehoorzaamt kan sancties verwachten. Dat is ook logisch want voorspelbaarheid van militair gedrag op basis van discipline en het uitvoeren van drills is van belang voor het slagen van de missie en de veiligheid van alle militairen. Tijdens een missie is er geen tijd en ruimte voor discussie, het is 'uitvoeren: mars!'.

Maar militairen geven zich vrijwillig over aan deze gehoorzaamheid. Omdat zij zich moreel betrokken voelen bij de krijgsmacht en haar doelen zijn zij bereid een deel van hun autonomie in te leveren om het militaire werk te kunnen doen.

Om militairen goed op hun rol voor te bereiden, wordt binnen de krijgsmacht veel aandacht besteed aan de roltransitie van burger naar militair. De opleiding begint met een bivak waarin iemand wordt losgeweekt van het vertrouwde; je gaat een uniform dragen, slaapt in het bos, hebt geen telefoon en even geen contact met thuis. Rekruten wennen zo aan de militaire wereld en er wordt aan groepsvorming gedaan. Waar onze samenleving sterk is gericht op het individu, staat in de militaire gemeenschap de groep centraal. De roltransitie wordt bevestigd met de barettuitreiking die militairen met trots dragen. Veel militairen ontnemen zelfvertrouwen aan hun militaire rol.

Daarnaast geeft dit het gevoel ergens bij te horen. Dit gevoel blijven veteranen ook na diensttijd lang missen.

Maar ook de beperktheid van het handelingsperspectief maakt onderdeel uit van de militaire rol en kan zorgen voor ervaringen van morele ambivalentie. Voor mijn onderzoek heb ik gekeken welke ervaringen militairen als moreel spanningsvol ervaren. Ik heb daarbij zowel de inhoud van de ervaring als de beleving ervan in kaart gebracht.

Het is goed om het concept morele verwonding (moral injury) dat er voor wordt gebruikt wat verder uit te leggen.

4. Morele verwonding

We hebben als mensen de hele dag door te maken met morele dilemma's, als professional, als opvoeder, als vriend. Deze kunnen van intensiteit verschillen. De literatuur onderscheidt drie vormen.

Morele uitdagingen horen bij het leven, die komen veel voor en daar kunnen we mee omgaan. Er is ook **morele nood**, dat zijn situaties waarin we wel weten wat het juiste is om te doen, maar er niet naar kunnen handelen. Door regelgeving, gebrek aan middelen of tijd... Dit kan zorgen voor een onaangenaam of knagend gevoel. Als derde kunnen we spreken van **morele verwonding**. Dit komt wat minder vaak voor, maar de impact is groter en treft ook de gezondheid van mensen en kan ontwrichtend werken voor het leven. Bij morele verwonding raakt iemand beschadigd door wat hij/ zij heeft gedaan, nagelaten of gezien die ingaan tegen diep gewortelde persoonlijke waarden.

Morele verwonding moet worden onderscheiden van mentale verwonding. Dat militairen psychisch gewond kunnen raken, ondervond men al aan het front tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Waar militairen instortten als gevolg van uitputting en psychisch trauma. Het kwam opnieuw in de aandacht te staan tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar het Post Traumatisch Stress Syndroom werd pas in 1980 een echte diagnose. **PTSS** is het gevolg van een ingrijpende gebeurtenis, bijvoorbeeld wanneer iemand in het eigen voortbestaan wordt bedreigd (een ongeluk, een verkrachting, een gevecht). Bij PTSS spelen herbeleving en vermijding een rol. Ook kan iemand last houden van bijvoorbeeld depressieve klachten, angsten, nachtmerries, angstklachten of een verslaving.

Er is dus binnen deze concepten een verschil in draaglast. Niet iedereen ontwikkelt klachten naar aanleiding van een ingrijpende levensbedreigende of morele gebeurtenis. Dat is afhankelijk van meerdere factoren.

Van moral injury kan iemand klachten ondervinden die vergelijkbaar zijn met PTSS. Beiden kunnen het leven verregaand beïnvloeden en ook dat van diens omgeving. PTSS en moral injury zijn moeilijk van elkaar te onderscheiden en kunnen elkaar overlappen.

Om toch een accent te kunnen leggen worden als kernsymptomen bij moral injury genoemd: gevoelens van schuld, schaamte, verraad, verlies van hoop/vertrouwen/ geloof, verlies van betekenis, en zelfveroordeling.

PTSS onderscheidt zich op het gebied van herbeleving en vermijding en gevoelens van angst en onveiligheid.

Militairen krijgen dus vanwege de context van hun werk, in situaties van dreiging en conflict, maar ook door de militaire rol met beperkte handelingsruimte te maken met complexe morele dilemma's waarbij ze niet kunnen doen wat ze moreel gezien zouden willen. Dit leidt tot moral distress of zelfs moral injury. Wanneer de militair in een situatie komt waarbij hij iets moet doen of laten waar hij niet achter staat, heeft dit gevolgen voor de identiteit.

5. Identiteitsopbouw

Ik wil u iets vertellen over identiteitsopbouw. Mensen bouwen identiteit op door te handelen. In de handelingen we ondernemen of nalaten, drukken we uit wat we belangrijk vinden. In ons gedrag laten we zien wat voor soort mens we willen zijn. Handelen is dus moreel gemotiveerd. Door te handelen volgens de waarden die je belangrijk vindt, word je meer jezelf, meer een heel persoon. Maar voor militairen staat deze heelheid van de persoon, de integriteit, op het spel wanneer ze als mens anders zouden willen handelen dan ze als militair moeten. Een voorbeeld:

Een jonge soldaat moet een voertuig bewaken. Nieuwsgierige kinderen komen dichtbij en willen in en aan het voertuig zitten waarin munitie ligt. De soldaat probeert de kinderen weg te sturen maar dat lukt niet. Op zeker moment pakt hij een stok, trekt een lijn om het voertuig en zegt: “de volgende die over de lijn stapt, geef ik een mep”. En zo gebeurt het. Na thuiskomst piekert hij hier over. Hij is blijkbaar iemand die kinderen kan slaan. En vraagt zich af: wat als mijn eigen kinderen in de toekomst bang voor mij zullen zijn?

De soldaat in dit voorbeeld gedraagt zich agressief naar de kinderen en dit beschadigt zijn zelfbeeld. Hij wil geen kinderen slaan. Maar op uitzending stond de veiligheid op het spel en het was zijn opdracht als militair het voertuig beschermen. Het is kiezen tussen kwaden. Morele nood is voor militairen dus part of the job, het maakt onderdeel uit van hun professionaliteit.

Veteranen die terugkomen van een complexe of gefaalde missie, kunnen als gevolg daarvan worstelen met een beschadigde morele identiteit. Dat betekent

dat iemand wat hij heeft gedaan of nagelaten niet in overeenstemming kan brengen met wie hij is. Soms kan ook het thuisfront het gevoel hebben dat er een ander persoon is teruggekeerd. Heeft iemand het gevoel zichzelf niet te kunnen aankijken in de spiegel.

Een aantal zinnen uit mijn interviews die die illustreren:

- *Ik heb in een emotioneel impulsief moment gekozen voor een tattoo (5 tranen) die mij confronteert met wat ik als militair gedaan heb.*
- *Soms mis ik het geluid van de beschietingen en de geur die in de kapot geschoten straten hangt.*
- *Een helft van me is nooit teruggekomen. Die staat daar nog steeds afval te verbranden en vliegtuigen uit te laden.*
- *Defensie heeft het gevoel uit me geslagen.*

Maar ook:

- *In alle drie mijn uitzendingen ben ik mezelf positief tegengekomen. Ik weet wie ik ben, wat ik wil en waar ik naartoe ga.*
- *Ik heb altijd een deken en een fles water in de auto. Geen doemdenker maar scenariodenker.*
- *Militair zijn is werken in 1 grote familie.*

Samenvatting: Door te handelen bouwen we identiteit op. De militaire rol is daarbij heel bepalend voor iemands zelfbeeld. Maar het beperkt handelingsperspectief van de militaire rol kan leiden tot moral distress en een gefaalde identiteitsopbouw. Iemand kan wat hij heeft gedaan niet meer in overeenstemming brengen met wie hij is.

De militair die moreel gemotiveerd is om helper te zijn, kan onbedoeld in de rol van dader komen. Zoals blijkt uit de casus van Ellen.

Ellen heeft tijdens uitzending als taak om weersvoorspelling te doen voor als er bombardementen zijn gepland. Ze bekijkt daarvoor luchtbeelden. Op deze beelden ziet ze ook burgers, kinderen en dieren. Ze weet dat op die plek straks bommen zullen vallen. Ze voelt zich schuldig over de slachtoffers die er mogelijk vallen als gevolg van Nederlandse acties. Daarnaast is er binnen de groep veel onveiligheid. De vliegers schelden haar uit als ze slecht weer voorspelt en er niet kan worden gevlogen. Terwijl zij toch geen invloed heeft op het weer. Binnen de groepsdruk laat ze zich overhalen haar naam op een bom te schrijven. Iets wat vaker gebeurt, maar niet bij haar past. Achteraf schaamt ze zich hiervoor. Dit is niet wie ze wil zijn.

6. Uitkomsten proefschrift

Ik heb de ervaringen van veteranen geanalyseerd en gecategoriseerd. Daarbij vielen met name twee dingen op .

1. Militairen koppelden de meeste negatieve gevoelens aan ervaringen van **geweld**. Zij konden daarbij de rol van dader, slachtoffer of getuigen hebben. Militairen zijn heel gemotiveerd voor hun werk en willen zich inzetten voor vrede en veiligheid. Het is daarom ingrijpend wanneer dit anders uitpakt. Dat is wanneer een militair in plaats van helper ongewild de rol van dader krijgt, of getuige van leed dat hij of zij niet kan voorkomen.
2. De tweede belangrijke bron van moral distress zat op het **relationele niveau**. Dat ging over conflicten met een commandant, collega of bondgenoot, veteranen die zich in de steek gelaten voelen door de organisatie en pestgedrag. Kameraadschap is een heel belangrijke militaire waarde. Maar er bestaat binnen de militaire gemeenschap ook uitsluiting pesten en grensoverschrijdend gedrag. Dit heeft vooral tijdens een uitzending veel impact omdat iemand niet naar huis kan. Het kan ook gebeuren dat een kameraad gewond raakt of zelfs sneuvelt. Dat is een zware last om te dragen voor de overlever. We spreken dan van overlevingsschuld; een akelig gevoel waarbij iemand zich blijft afvragen of hij wel genoeg heeft gedaan en waarom hij het wel heeft overleefd en de ander niet.

7. Rolstrategieën

Behalve rolconflicten gaven de interviews ook inzicht in rol strategieën die laten zien hoe veteranen de moral distress waar ze mee geconfronteerd worden hanteren. Belangrijk hierbij zijn handelingsruimte en erkenning.

8. Handelingsruimte

Het door de veteranen meest genoemde negatieve gevoel was machteloosheid. Dat past ook bij de definitie van morele nood waarbij je iemand wil helpen, beschermen of leed wilt voorkomen maar niks kunt doen. We maken dit allemaal mee.

We willen graag wat doen in plaats van machteloos toe te kijken. *Niks doen is geen optie* was het thema van de vredes week. Dat geldt ook voor de veteranen. Zij proberen namelijk altijd om binnen hun rol naar handelingsruimte te zoeken. Door iets te doen of te laten. Kunnen zij uiting geven aan het eigen geweten. Een voorbeeld daarvan zien we in de woorden van veteraan Nick:

Ik had groen licht om een jongen van 14 met portofoon uit te schakelen. Er staat een auto van ons vast in de Wadi. De jongen staat bij ouderen en kinderen, hij heeft geen wapen. Als ik hem er uitschiet wat gebeurt daar mee? Ik weet het niet. Ik heb het niet gedaan.

De militair in dit voorbeeld besluit de jongen niet te doden. Dit is voor hem een heel positieve ervaring. Door zich niet aan een bevel te houden of dit anders in te vullen, doet de veteraan iets dat beter past bij wie hij wil zijn. Hij maakt verbinding tussen de militaire rol met beperkt handelingsperspectief en de persoonlijke identiteit.

Uit mijn onderzoek bleek dat ervaringen waarbij militairen meer ruimte hadden om hun eigen handelen te kiezen positiever werden beoordeeld. Ook wanneer er nog steeds sprake is van meen moreel belastende gebeurtenis. Daarnaast bleek ook ruimte krijgen om onvrede te uiten of weerstand ten aanzien de missie waardevol. Omdat hiermee de identiteit kan worden uitgedrukt. Ook al brengt het geen verandering teweeg in de doelen van de missie, het helpt wel om de kloof tussen de militaire en de persoonlijke rol te overbruggen en als heel en integer persoon overeind te blijven.

9. Erkenning

Het tweede dat belangrijk is voor militairen om te moral distress te hanteren is sociale erkenning. Ook hier gaat het over identiteit. Want we hebben anderen nodig om ons zelfbeeld te bevestigen. Dit gebeurt in wederzijdse erkenningsrelaties.

Erkenning is belangrijk voor veteranen die hunkeren naar de sociale bevestiging van burgers. Zij willen dat hun inzet gezien wordt. Erkenning is niet hetzelfde als waardering. Zoals een veteraan zegt:

Ik kan er mee leven als mensen niet achter de missie staan, maar wel achter de militair”.

Kritiek op een missie hebben veteranen zelf ook vaak. Ik denk dat het terecht is dat militairen deze erkenning verlangen, omdat ze namens de samenleving opereren. Dat betekent ook achter de militair staan als een missie complex is of faalt. Applaus op Veteranendag is volgens mij niet het enige antwoord op erkenning. Want sommige militairen vinden niet dat ze dat verdienen, ze voelen zich schuldig of schamen zich. Ook zij, of misschien juist zij, verdienen onze steun.

De morele betrokkenheid bij de krijgsmacht is dus belangrijk voor de verbinding tussen de persoonlijke en de militaire rol. Want de militaire rol heeft invloed op de identiteit. Veel veteranen hechten ook na dienstverlating veel waarde aan de hun militaire identiteit. Met name bij gewonde veteranen kan de militaire identiteit helpen om een complexe of gefaalde missie te verwerken. Want ook

wanneer de missie heeft gefaald, hebben zij zich als goed militair gedragen of maken deel uit van een militaire gemeenschap die in aanzien staat. Onder kameraden voelen zij zich begrepen en erkend en zijn ze onderdeel van iets groters.

De verhouding en balans tussen de militaire en de persoonlijke rol is interessant, maar ook precair. In het proefschrift onderzocht ik de verhouding tussen de militaire en de persoonlijke identiteit. Alle veteranen, op een na, koppelen aan hun militaire rol positievere gevoelens dan aan hun burgerrol. Ze ervaren meer zelfvertrouwen en ook meer verbondenheid. Dat gold nog sterker voor de militairen die door hun militaire ervaring mentale klachten ondervinden. Voor sommige veteranen liggen de persoonlijke en de militaire rol moreel ook heel dicht op elkaar. Bijvoorbeeld:

“Ik doe als militair geen dingen die ik als mens niet vind kunnen”.

Voor anderen zit er juist grote afstand tussen beide identiteiten. Zij benaderen werk en privé als twee gescheiden werelden. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de uitspraak: *“Wat ik op mijn werk doe wordt niet altijd gedeeld met thuis. Meningen over defensie bij mijn naasten of in de maatschappij doen mij niets, daar doe ik het niet voor”.*

Het zijn verschillende manieren om om te gaan met de soms complexe verhouding tussen de mens en de militair. Iets wat vaker onderwerp zou mogen zijn van gesprek en reflectie. En waarbij ik het belang wil benadrukken van ruimte geven aan het geweten van de militair of handelingsruimte binnen de militaire rol.

Dit komt de professionaliteit van militairen ten goede, zorgt ervoor dat hun ervaring en waarnemingen vanuit het veld kunnen worden meegenomen in militair of politiek debat en last but not least beschermt het de morele identiteit en integriteit van de militair die uiteindelijk altijd natuurlijk gewoon mens is.

10. Positieve ervaringen

Laat ik niet onbenoemd laten dat de meeste veteranen positief terugkijken op hun uitzending. Ook wanneer de missie gevaarlijk of belastend was. Het heeft hen gevormd tot wie ze zijn. Vaak zeggen ze: *“Ik had het niet willen missen”.* Ook wil ik benadrukken dat morele betrokkenheid iets positief is. Ook al moeten ze bevelen gehoorzamen, ze vatten hun morele verantwoordelijkheid persoonlijk op. Dit is een bron van kracht, motivatie en zingeving. Maar het maakt de militair ook kwetsbaar voor morele beschadiging of mentaal lijden als gevolg van de aantasting van waarden en overtuigingen.

Om de morele betrokkenheid te illustreren noem ik een paar voorbeelden van de veteranen zelf:

- *Mijn drijfveer om als militair op uitzending te gaan is omdat ik het heel mooi vind om internationaal te werken en ik dan het gevoel heb dat ik er toe doe, dat ik bijdraag aan vrede & veiligheid.*
- *Ik heb het goed en heb dat eigenlijk alleen te danken aan de plek waar ik geboren ben. Ik heb gekozen voor een geüniformeerd beroep om anderen, die het minder hebben te helpen.*
- *Aan het einde van de uitzending wilde ik nog wel 2mnd extra blijven omdat mijn aflossing niet kon komen. Ik wilde nog helpen, er was nog genoeg hulp te bieden vond ik.*

11. Religieuze invalshoek

We hebben gezien dat militairen moreel gemotiveerd zijn om hun professionele rol uit te voeren. En dat geldt natuurlijk niet alleen voor militairen, maar voor ons allemaal. Want het is een manier om uitdrukking te geven aan wat we belangrijk vinden en zo als mens een identiteit op te bouwen die overeenkomt met wie we willen zijn. Naast het zelfbeeld heeft identiteit ook een sociale kant, we willen dat anderen ons zelfbeeld bevestigen. Dit gebeurt door wederzijdse erkenningsrelaties.

Maar het ethisch motief is volgens mij niet alleen verbonden met identiteitsopbouw en goede relaties. We kunnen ook kijken naar de morele levensovertuiging of de religieuze dimensie van het moreel handelen. Om dit uit te werken heb ik in mijn proefschrift het voorbeeld van de hedendaags katholieke theoloog en Tsjechische priester Tomas Halík gebruikt. Maar er zijn natuurlijk ook andere voorbeelden uit andere tradities of stromingen om dit vanuit te bekijken.

In Halíks doorleefde theologie verbindt hij religieuze identiteit met het motief tot goed handelen. Daarbij speelt hoop een belangrijke rol. Militairen zeggen: “Hoop is uitgestelde teleurstelling”. Maar voor het christendom is hoop in moeilijke tijden een centraal element waarbij een bijzondere aandacht is voor verwonding. Militairen zeggen: “Pijn is een emotie en emoties kun je uitschakelen”. Het christendom heeft een radicaal andere boodschap. Niet alleen heeft Jezus zich tijdens zijn leven verbonden met hen die gewond, uitgesloten of gestigmatiseerd waren. Ook zelf heeft hij lijden moeten doorstaan. Het leert ons solidariteit met gewonden, buitenstaanders en zieken. Het biedt een handelingsperspectief of morele opdracht om voor de ander een naaste te zijn.

Tot slot wil ik nog iets zeggen over de levensovertuiging van de veteranen die ik heb geïnterviewd. Die bestaat natuurlijk uit meer dan de geciteerde dooddoeners. Ik heb hen gevraagd of zij: in God geloven, naar de kerk gaan,

of geloven in iets hogers. Als eerst viel op dat alles door elkaar loopt. Bijvoorbeeld iemand is RK, maar gaat nooit naar de kerk en gelooft niet. Een ander noemt zichzelf ongelovig maar bezoekt regelmatig een kerk. Weer een ander heeft geen denominatie, maar gelooft wel dat er iets is... Het was dus niet helemaal consistent volgens de gegeven categorieën. Ongeveer de helft van de groep had niks met geloof en de andere helft was religieus of ging uit van iets transcendenten. Dat laatste vind ik ook passen bij militairen. Zij maken veel gebruik van intuïtie, een onderbuikgevoel, het hogere en letten op voortekenen. Zij moeten zich laten sturen door de krijgsmacht en dat vraagt overgave.

Zij zijn hiertoe door gemotiveerd door het geloof in een hoger doel: vrede, veiligheid of een militaire roeping. Zij zijn per definitie een klein schakeltje in een systeem dat hen in tijd, ruimte en doel overstijgt.

Misschien zijn militairen niet altijd gelovig. Maar wel vaak bijgelovig. Behalve tradities en rituelen hechten zij grote waarde aan symboliek. Als aalmoezeniers delen wij bijvoorbeeld graag Christoffels uit voorafgaand aan de uitzending voor een behouden thuiskomst. Zo vertelde een kapitein mij een keer dat hij voor een spannende missie de poort uitging in Afghanistan. Maar voor vertrek kwam hij er achter dat hij zijn Christoffel niet bij zich had. Hij heeft toen de hele colonne halt laten houden en gezegd: 'ik ben nog iets belangrijks vergeten in de commando post' niet zeggende wat. Na het ophalen van de Christoffel kon de patrouille alsnog de poort uit. En zo zijn er nog veel meer transcendente en seculiere mascottes en ritueeltjes die militairen houvast geven bij onzekerheid.

12. Militaire jas

Ik wil afsluiten met een laatste casus waaruit ook blijkt hoe moeilijk het soms is voor veteranen om weer de aarden in de samenleving. Maar ook laat zien hoe de militaire en de persoonlijke rol uiteindelijk in een persoon in harmonie kunnen komen.

Ik ga op huisbezoek bij Rick. Voor post-actieve veteranen (oud militairen die niet meer bij defensie werken) is militair zijn soms nog belangrijker dan voor actieve militairen. Tijdens een huisbezoek waan ik me soms nog meer op een kazerne of compound, dan op de kazerne zelf. Legerkisten staan klaar in de gang tussen andere schoenen. Medailles nemen ingelijst of in een vitrine een belangrijke plek in. Rick ontvangt mij in een legergroene fleece. Hij veteraan vertelt mij dat hij moeite heeft te communiceren met "burgers". Volgens hem is 'de burger-manier' omslachtig, onduidelijk en gemakzuchtig. Na

diensttijd was het moeilijk invoegen in de samenleving, wat het verlangen naar defensie doet groeien. Alsof hij nooit echt is thuisgekomen van de missie. Zijn thuisgevoel ervaart hij op Veteranendag en bij zijn veteranenvrienden van de motorclub.

Toch zijn er ook ervaringen van de missie die hij moeilijk kan vergeten. Die hem 's nachts bezoeken wanneer hij uiteindelijk met de TV aan in slaap valt. Wat aan hem knaagt zijn niet de gevechten of de gijzeling die hij meemaakte. Maar het apel dat een vrouw op hem deed door naar het kamp te bellen terwijl het dorp beschoten werd. Rick probeert haar telefonisch bij te staan en gerust te stellen. Er ontstaat een persoonlijk gesprek over Jack zijn motivatie militair te worden. Het steekt hem dat de VN zich terugtrok op het moment dat het gevaarlijk werd. Hij was immers militair geworden om mensen te beschermen.

Rick begrijpt zelf niet waarom juist deze ervaring hem zo veel doet. Hij vindt dat hij hier als lompe militair tegen zou moeten kunnen. Hij is toch geen softie? Samen analyseren we de twee rollen die Rick heeft: als burger en als militair. Hij concludeert: "Als militair kon ik voor de vrouw niks betekenen, als mens wel. Daarom zette ik mijn softe kant in. Ik liet toe dat de militaire jas werd afgepeld". Tijdens het gesprek met de burger in nood, bood de militaire jas geen bescherming hij was operationeel machteloos. Het was een gesprek van mens tot mens en in die rol kon hij wel wat voor haar betekenen.

Maar Rick kan hier moeilijk mee verder. Het brengt hem in een rolconflict als lompe militair en softe burger. Liever houdt hij de militaire jas aan als beschermend schild. Als gevoelige burger voelt hij zich naakt en kwetsbaar. Niet gek dus dat hij de jas niet aan de kapstok wil hangen. Maar de militaire jas maakt het onmogelijk om een compleet mens te zijn.

Na verloop van tijd wordt zijn tweedeling tussen 'softe burgers' en 'lompe militairen' minder scherp. Zijn oordeel over burgers, en de burger die hij zelf is, minder negatief. Hij verzoent zich met zijn eigen burgerrol in plaats van tegen zichzelf en zijn gevoel te vechten. Dit zorgt niet alleen voor meer verbinding met zichzelf maar ook in relaties.

Hij maakt de mooie conclusie: "Mijn militaire jas was een beschermend schild. Ik gedroeg me afgestompt en kortaf. Want zonder deze jas, voelde ik me naakt en kwetsbaar. Nu hang ik de militaire jas vaker aan de kapstok. Ik laat mijn emoties en kwetsbaarheid meer toe, ik voel me een completer mens, meer mezelf."